

PRZYDAĆ NOWEGO SENSU STUDIOM GERMANISTYCZNYM... – PRZYCZYNEK DO DYSKUSJI

GRAŻYNA LEWICKA
ROMAN LEWICKI

Odpowiedź na pytanie „Po co właściwie studiować niemiecki?” nie jest taka prosta. Motywacja do studiowania języka niemieckiego może być wieloraka. Są studenci, którzy chcą zostać nauczycielami języka niemieckiego i tłumaczami. Są tacy, którzy chcą się intensywnie zajmować współczesną literaturą i kulturą niemieckojęzyczną. Nie brakuje także miłośników języka niemieckiego, którzy chcieliby się zająć jego badaniem, aby móc później lepiej sobie radzić w pracy zawodowej również ze skomplikowanymi tekstami, ich rozumieniem, analizą, redagowaniem, interpretacją i tłumaczeniem. Jednakże większość germanistyk w Polsce doświadcza ostatnio spadku liczby studentów, między innymi z powodu malejącej atrakcyjności programów kształcenia. Studia germanistyczne, jak znakomita większość kierunków humanistycznych, dają przede wszystkim przygotowanie teoretyczne, a nie praktyczne zawodowe.

Większość studentów filologii germańskiej zdaje sobie sprawę, że na studiach nie zdobędą stosownych kwalifikacji do wykonywania konkretnego zawodu, i że będą musieli podejmować różne prace niezwiązane z ich wykształceniem. Jednakże, gdyby byli wyposażeni w dodatkową wiedzę i umiejętności związane z różnymi specjalistycznymi kontekstami działania językowego, przykładowo gospodarką narodową, ochroną środowiska, zarządzaniem projektami, czy przetwarzaniem danych, mogliby znacznie poprawić swoje perspektywy zawodowe.

Germanistyka rozumiana była przez braci Grimmów, głównych jej założycieli, jako kierunek studiów dotyczący języków germańskich i obejmowała pierwotnie językoznawstwo, literaturoznawstwo, kulturoznawstwo, prawo i gospodarkę tego obszaru językowego i kulturowego (Friedrich Stroh, 1952/1985). Tak szeroko ujmowany zakres studiów germanistycznych jest do dziś widoczny na niektórych

starszych uniwersytetach niemieckich. W skład tamtejszych instytutów filologii germańskiej wchodziły przykładowo zakłady niderlandystyki i nordystyki. Filologia angielska natomiast stała się samodzielnym kierunkiem badawczym, a co za tym idzie samodzielnym kierunkiem studiów.

Dzisiaj germanistyka ogranicza się do badań nad literaturą, kulturą i językiem niemieckim. Jako kierunek studiów germanistyka ma na celu kształcenie językoznawcze, literaturoznawcze i kulturoznawcze przyszłych nauczycieli i tłumaczy języka niemieckiego oraz specjalistów w zakresie niemieckojęzycznej literatury i kultury. Odmienne do takich kierunków studiów jak medycyna czy prawo, filologia germańska jest oferowana w Niemczech w połączeniu z innymi kierunkami podstawowymi lub dodatkowymi. Ich wybór następuje w trakcie studiów i ma na celu poszerzenie możliwości zawodowych absolwentów.

Obecnie zakres kształcenia germanistycznego na niemieckich uczelniach obejmuje:

A. Literaturwissenschaft

1. Ältere deutsche Literatur
2. Neuere deutsche Literatur
3. Allgemeine und vergleichende Literaturwissenschaft (Komparatistik)
4. Theaterwissenschaft
5. Medienwissenschaft (Hörfunk, Film, Fernsehen etc.)

B. Sprachwissenschaft (Linguistik)

1. Ältere deutsche Sprache
2. Neuere deutsche Sprache/Gegenwartssprache beides einschl. Dialektologie
3. Allgemeine und vergleichende Sprachwissenschaft
4. Angewandte Sprachwissenschaft – Soziolinguistik, Computerlinguistik, Medizinische Linguistik (Aphasie etc.)

A/B. 6. Fachdidaktik

- Sprachdidaktik
- Literaturdidaktik

A/B. 7. Deutsch als Fremdsprache

DGV Deutscher Germanistenverband (2016)

Polska germanistyka wzorowała się wcześniej na germanistyce niemieckiej. Program studiów obejmował językoznawstwo, literaturoznawstwo i kulturoznawstwo niemieckie. Na początku lat 80-tych ubiegłego stulecia rozpoczęto dyskusję dotyczącą różnicowania zadań badawczych i dydaktycznych podejmowanych przez germanistykę w krajach niemieckojęzycznych i germanistykę zagraniczną. Dyskusję tę rozpoczął Alois Wierlacher (1980; 1985), według którego zagraniczne instytuty

filologii germańskiej nie powinny powielać programów badawczych i programów kształcenia germanistyki niemieckiego obszaru językowego.

Od początku lat osiemdziesiątych w programach studiów germanistycznych w Polsce zaczęły się stopniowo pojawiać specjalizacje. Oferowane seminaria obejmowały zagadnienia z zakresu języka, historii, kultury i literatury niemieckojęzycznej oraz niemiecko-polskich stosunków. Prowadzone równoległe z nimi konwersatoria i ćwiczenia z interpretacji i tłumaczenia tekstów naukowych, literackich i użytkowych, a także ćwiczenia z retoryki oraz umiejętności redagowania tekstów, miały na celu praktyczne wykorzystanie wiedzy teoretycznej.

Obecnie uczelnie samodzielnie ustalają program studiów, więc lista przedmiotów jest uzależniona od miejsca studiowania. Istnieją jednak pewne uniwersalne grupy przedmiotów, które niemal zawsze tworzą podstawową materię studiów. Stopniowo obok językoznawstwa, literaturoznawstwa, stanowiących trzon przedmiotów akademickich, pojawiają się od lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia glottodydaktyka, translatoologia, pragmatolingwistyka, komparatystyka (kulturowa i literacka), tekstologia. Towarzyszą im równoległe przedmioty praktyczne. Ich celem jest przygotowanie absolwentów filologii germańskiej do wykonywania zawodu w powiązaniu ze studiowanym językiem. Tak więc oferowane obecnie specjalizacje można podzielić na **akademickie** (badawcze – związane z pisaniem pracy licencjackiej i magisterskiej) i **praktyczne** (zawodowe).

Na niektórych uczelniach germanistyka łączy perspektywę humanistyczną, w tym językoznawstwo, kulturoznawstwo i literaturoznawstwo, z perspektywą nauk społecznych, w tym nauką o poznaniu i komunikacji społecznej. Powstają międzykierunkowe i/lub nawet międzyobszarowe studia indywidualne kształcące tzw. profesjolingwistów w różnych specjalnościach zgodnych z zainteresowaniami i profilem zawodowym słuchaczy.

Po ukończeniu studiów germanistycznych absolwent legitymuje się podstawową (po ukończeniu I stopnia) lub pogłębioną (po ukończeniu II stopnia) wiedzą i umiejętnościami w zakresie komunikowania się w języku niemieckim, realizowania skutecznych strategii komunikacyjnych i stosowania odpowiednich technik komunikacji interpersonalnej zgodnej ze standardami kultury docelowej:

- Zna gramatykę i słownictwo umożliwiające komunikację na poziomie zbliżonym do rodzimego użytkownika języka niemieckiego zgodnym z wymaganiami określonymi dla poziomu C1/C2 Europejskiego Systemu Opisu Kształcenia Językowego; zna obyczaje i kulturę krajów niemieckojęzycznych, potrafi samodzielnie analizować zjawiska w sferze języka, kultury i literatury niemieckiego obszaru językowego, wyszukiwać, rozumieć i przetwarzać oraz tworzyć pisemne i ustne komunikaty.
- W ramach wybranych specjalizacji absolwenci zdobywają wiedzę i umiejętności przede wszystkim w zakresie dydaktyki języka niemieckiego i translatory-

ki, a także w zakresie specjalistycznego języka niemieckiego prawa i administracji oraz biznesu.

- Posiada również umiejętność posługiwania się językiem obcym, innym niż język niemiecki, zgodnie z wymaganiami określonymi dla poziomu B2 Europejskiego Systemu Opisu Kształcenia Językowego.
- W zakresie kompetencji społecznych posiada umiejętność krytycznego myślenia, a także uczestniczenia w pracy zespołowej; zna i rozumie podstawowe pojęcia i zasady z zakresu ochrony własności intelektualnej i prawa autorskiego; rozumie potrzebę uczenia się przez całe życie; ma świadomość odpowiedzialności za zachowanie dziedzictwa kulturowego krajów niemieckiego obszaru językowego; uczestniczy w życiu kulturalnym, korzystając z różnych mediów i różnych jego form.

Jaki ma się zawód po ukończeniu studiów germanistycznych? Miłośny! – jak to wymownie określiła jedna z osób ankietowanych. Ogólnie nie jest aż tak źle. Należy sobie przede wszystkim uświadomić, że ukończenie studiów germanistycznych nie oznacza wcale uzyskania konkretnego zawodu. Oznacza natomiast uzyskanie wielu bardzo przydatnych umiejętności, które można w różny sposób wykorzystać w świecie biznesu, polityki czy kultury. Powinna mieć to na względzie każda osoba, wybierająca się na studia filologiczne.

Germanista to zawód z uprawnieniami, to zawód „hybrydowy”. Nabyte umiejętności umożliwiają absolwentom pracę w sektorze usług wymagających dobrej znajomości języka i kultury.

- Na stanowiskach wymagających zaawansowanej znajomości niemieckojęzycznego obszaru kulturowego w różnych instytucjach: przede wszystkim kulturalnych, w redakcjach, wydawnictwach i mediach.
- Po zdobyciu dodatkowych kwalifikacji na stanowiskach wymagających zaawansowanej znajomości języka niemieckiego w instytucjach o charakterze gospodarczym i politycznym.
- Jako samodzielny tłumacz lub w biurach tłumaczeń.
- Jako asystent językowy w sektorze kultury i mediów oraz innych instytucji i firm, gdzie wymagana jest bardzo dobra znajomość języka niemieckiego.
- W przypadku wyboru kształcenia nauczycielskiego jako nauczyciel języka niemieckiego w szkołach oraz innych placówkach oświatowych.

Ankietowani absolwenci filologii germańskiej na potrzeby niniejszego opracowania reprezentowali różne ciekawe zawody. Dla porównania:

nauczyciel języka niemieckiego, tłumacz, edytor tekstów, doradca językowy, pracownik naukowy, asystent językowy, menedżer kultury, korepetytor, krytyk literacki, specjalista ds. obsługi klienta, przewodnik turystyczny, weryfikator języka niemieckiego, konsultant językowy, asystent ds. rekrutacji i HR, lektor języka niemieckiego.

Szansą na przeżycie dla specjalności filologia germańska jest obecnie kształcenie modułowe na potrzeby tworzenia profilowanego kontekstu zawodowego czy badawczego wraz z innymi modułami. Germanistyka może stać się jedną z ważnych specjalności w szerszym kontekście kształcenia ogólnoakademickiego czy też zawodowego (w zależności od profilu danej uczelni), gotowa do łączenia się z innymi modułami w ramach jednego wydziału lub między wydziałami.

Aby przetrwać, poszczególne instytuty filologii germańskiej muszą bardziej wyraziście określać sens swojej działalności naukowej i oferty dydaktycznej w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości politycznej, gospodarczej i kulturalnej i w ten sposób wychodzić naprzeciw zapotrzebowaniom rynku pracy. Jedną z możliwości podniesienia atrakcyjności studiów germanistycznych jest stworzenie oferty kształcenia w zakresie specjalistycznego języka niemieckiego, ułatwiającej absolwentom filologii germańskiej wejście w życie zawodowe. W tym celu program studiów germanistycznych jest opcjonalnie poszerzony o tzw. moduł specjalizacyjny. Wraz z jego ukończeniem absolwenci nabywają dodatkowych kompetencji i umiejętności zawodowych.

Moduł specjalizacyjny, jakim jest dla przykładu moduł *Człowiek i środowisko* – propozycja specjalizacyjna jednej z polskich germanistyk¹, pozwala na głębsze wejście w potencjalną profesję adeptów filologii germańskiej. Celem proponowanego modułu jest szkolenie ekspertów językowych na potrzeby komunikacji w zakresie ochrony środowiska w kontekście transgranicznym. Studenci oprócz kompetencji językowych zdobywają kompleksową wiedzę terminologiczną i techniczną, umożliwiającą im tłumaczenie tekstów specjalistycznych w dziedzinie *Człowiek i środowisko*, a także doradztwo językowe na potrzeby specjalistycznej komunikacji. W ramach tego modułu studenci nabywają również kompetencji w zakresie technologii informacyjnych na potrzeby opracowywania tekstów specjalistycznych, wykonywania tłumaczeń wspomaganych komputerowo i tworzenia terminologicznych banków danych.

Na moduł kształcenia *Człowiek i środowisko* składa się w sumie sześć przedmiotów akademickich: oferujących treści programowe na różnych poziomach biegłości językowej od A2/B1, B2 do C1 według EOSKJ: 1. *Ziemia i jej zasoby* dotyczy współczesnych tendencji i kierunków w korzystaniu z bogactw naturalnych i w ochronie środowiska naturalnego, 2. *Ekoturystyka* porusza problemy turystyki zrównoważonej w odniesieniu globalnym i regionalnym, 3. *Ekokomunikacja* zajmuje się medialnym procesem przekazu informacji na temat środowiska naturalnego, 4. *Zdrowie i profilaktyka* odnosi się do promocji zdrowia i wpływu środowiska na jakość życia, 5. *Green Energy* dotyczy wykorzystania energii odnawialnych i proekologicznych oraz wdrażania rozwiązań na rzecz ochrony środowiska naturalnego,

¹ Autor uczestniczył w opracowaniu opisywanego modułu na potrzeby specjalizacyjnego kształcenia studentów na kierunku filologicznym Wyższej Szkoły Filologicznej we Wrocławiu.

6. *Prawo i ekopolityka* ma na celu propagowanie uregulowań prawnych w zakresie ekopolityki.

Na wybranym przykładzie przedmiotu *Ziemia i jej zasoby* ukazana została dydaktyczna koncepcja i struktura całego modułu kształcenia. Przedmiot ten łączy kształcenie ogólne, filologiczne i technologię ochrony środowiska z myślą o rozwijaniu i doskonaleniu umiejętności językowych w zakresie języka niemieckiego jako języka specjalistycznego w module kształcenia *Człowiek i środowisko*. Takie kształcenie interdyscyplinarne zapewnia nie tylko utrwalenie nabytej wiedzy specjalistycznej i języka, ale także ich umiejętne stosowanie oraz stwarza przestrzeń dla różnorodnej perspektywy kształcenia, w tym również dla koncepcji uczenia się przez całe życie.

Przez różnorodne wykorzystanie specjalistycznego języka niemieckiego w kontekście tematycznym *Ziemia i jej zasoby* nowy przedmiot pomaga studiującym w dużym stopniu pozyskać inteligentną wiedzę i rozwinąć sprawność komunikacyjną w zakresie ochrony środowiska naturalnego, prowadzącą do samodzielnego formułowania problemów i nabywania doświadczenia pomocnego w uzyskaniu i wykonywaniu przyszłej pracy.

Absolwenci studiów zawodowych po realizacji modułu kształcenia związanego z tematyką *Człowiek i środowisko* mogą podjąć zatrudnienie w różnych sektorach związanych z ochroną środowiska naturalnego. Mogą wykonywać różne zadania jako doradcy językowi i tłumacze tekstów specjalistycznych z zakresu ochrony środowiska.

W ramach koncepcji dydaktycznej przedmiotu *Ziemia i jej zasoby* realizowane są następujące cele:

1. Studenci samodzielnie stosują nowo nabytą wiedzę językową i specjalistyczną do rozwiązywania różnych problemów związanych z tematyką środowiska naturalnego.

W zakresie specjalistycznym są realizowane następujące cele cząstkowe:

- zrozumienie zależności pomiędzy ekosystemami i poznanie skutecznych mechanizmów regulacji w nich działających,
- poznanie i zrozumienie cykli obiegu surowców i przepływu energii w ekosystemach,
- ocenianie i prognozowanie zakresu interwencji człowieka w ekosystemy,
- proponowanie różnych możliwości zachowania lub przywrócenia równowagi ekologicznej,
- poznanie środowiskowych i gospodarczych powiązań i zależności,
- rozumienie konieczności osobistego zaangażowania na rzecz otoczenia przyjaznego człowiekowi.

W zakresie języka specjalistycznego są realizowane następujące cele cząstkowe:

- poznanie i zrozumienie zasad gramatyki funkcjonalnej,
- poznanie różnic między komunikacją ustną a pisemną,

– poznanie głównych cech słownictwa specjalistycznego na potrzeby tworzenia terminologicznych banków danych do efektywnego porozumiewania się i równoważnego tłumaczenia.

2. W zakresie rozwijania umiejętności uczenia się, studium nabywają wiedzy na temat takich strategii uczenia się, które promują samodzielne uczenie się, umożliwiające kształcenie przez całe życie. Podstawą uczenia się jest systematyczna praca z tekstem z wykorzystaniem metod hermeneutycznych, prowadząca do wykształcenia umiejętności efektywnego komunikowania się i sprawnego tłumaczenia tekstów specjalistycznych. Opanowanie terminologii specjalistycznej umożliwia studium pogłębiony dostęp do literatury przedmiotu.

3. Szczególne miejsce w koncepcji dydaktycznej przedmiotu przypada kształceniu kompetencji informatyczno-medialnej. Koncepcja ta ma na celu wyposażenie przyszłych filologów w kompetencje przydatne w życiu zawodowym. Dodatkowo poprzez zdobywanie nowych doświadczeń społecznych w ramach językowego kształcenia specjalistycznego studium rozwijają kompetencje społeczne, pomocne przy ubieganiu się o pracę.

W koncepcji dydaktycznej przedmiotu szczególny nacisk jest położony na proces uczenia się łączący wiedzę i umiejętności z kompetencjami społecznymi. Wszystkie trzy kategorie warunkują, przenikają i uzupełniają się wzajemnie. Stanowią one trzy istotne części rozwijanej ogólnej kompetencji uczenia się, która jest skierowana na interakcję i działanie i uwzględnia przygotowanie jednostki do odpowiedzialnego działania w kontekstach społecznych, zawodowych i osobistych.

Na zajęciach *Ziemia i jej zasoby* szczególny nacisk jest położony na dobór odpowiednich metod do treści i celów kształcenia tak, aby tworzyły one spójną dydaktycznie całość. Przy wyborze metody należy się upewnić, że nie jest ona wykorzystana jako sztuka dla sztuki, lecz przede wszystkim na potrzeby opanowania specjalistycznych i środowiskowych treści poszerzających horyzonty zawodowe uczących się. Podstawą prowadzonych wyłącznie w języku niemieckim zajęć jest interaktywny transfer wiedzy, samokształcenie i autorefleksja, odnoszące się bezpośrednio do doświadczeń studium.

Koncepcja dydaktyczna przedmiotu jest zorientowana na działanie i środowisko, przez co stanowi dobrą podstawę do praktycznego uczenia się poznawczego. Wspiera innowacyjność, zaangażowaną współpracę i proaktywne dzielenie się doświadczeniem, równocześnie doceniając i czerpiąc z różnorodności oraz indywidualności poszczególnych członków grupy. Takie podejście pogłębia i wzmacnia poznawcze procesy uczenia się, które są związane z holistycznym pojmowaniem życia jednostki i jej działaniem w społeczeństwie. Na zajęciach dominuje praktyczna nauka, symulująca przyszłą rzeczywistość zawodową słuchaczy przez stosowanie odpowiednich zadań i projektów dydaktycznych. Poznawcze uczenie się złożoności ekologicznych,

społecznych, ekonomicznych i politycznych kontekstów działania dokonuje się w sposób krytyczny i refleksyjny.

W zależności od realizowanych treści, celu uczenia się i poziomu zaawansowania językowego i specjalizacyjnego grupy uczących się następuje różnicowanie w wyborze zadań, od zamkniętych do coraz bardziej otwartych. Treści są realizowane w sposób żywy i praktyczny w małych grupach na podstawie dyskusji i specjalnych metod warsztatowych, takich jak *Open Space*, *Fish Bowl*, *World-Café* i in. Starannie dobrane różnorodne formy pracy pozwalają studiującym skutecznie rozwiązywać powierzone im zadania i równocześnie poprzez wspólne dyskusje dochodzić do wiążących i reprezentatywnych wyników.

Stosowane na zajęciach formy pracy wywodzą się z podejścia w naukach przyrodniczych, wyrażającego się w takich czynnościach jak: odkrywanie, obserwowanie, opisywanie, opracowanie pytań, eksperymentowanie, porównywanie, analizowanie, sprawdzanie, dokumentowanie, zapisywanie, ocenianie. Preferowane są otwarte formy pracy np. projekty.

Prace projektowe są integralną częścią koncepcji kształcenia zorientowanego na produkt. Odniesienie treści i procesu uczenia się do najbliższego otoczenia studiujących umożliwi również stosowanie metod pracy w terenie. Nauka przez projekt, zwykle wyrastający z konkretnego tematu, polega na planowaniu, opracowywaniu i dokumentowaniu przebiegu czynności, tj. technik i strategii realizacji zadań i prezentacji wyników. Na potrzeby realizacji projektów we wszystkich zakresach tematycznych mogą być wykorzystywane różne dostępne techniki i strategie uczenia się, prowadzące do stworzenia produktu (zrealizowania celu) i umożliwiający jego prezentację.

Poniższe zestawienie czynności projektowych, wykorzystywanych do przygotowywania produktów i ich prezentacji, służy jako inspiracja dla innych możliwych podejmowanych czynności podczas zajęć:

- prowadzenie dyskusji, debat,
- przedstawianie produktów pracy projektowej w dyskusji panelowej,
- przygotowanie i analizowanie ankiet lub wywiadów i dokumentowanie wyników,
- opracowywanie i prezentowanie modelowych koncepcji i prognoz (np. zmiany klimatyczne, relacje człowiek-środowisko),
- prowadzenie badań meteorologicznych, np. klimat miejski, i analizowanie wyników,
- rysowanie i komentowanie wykresów lub schematów,
- ujmowanie wyników badań w postaci materiałów kartograficznych,
- prezentowanie wyników badań na plakatach lub tablicach informacyjnych,
- opracowanie atlasu środowiska,
- przedstawianie projektów i produktów na stronie internetowej uczelni,
- omawianie wyników w formie krótkich wykładów lub referatów,
- pisanie raportów,

- przygotowywanie artykułów prasowych lub komentarzy,
- wykonywanie tłumaczeń ustnych i pisemnych tekstów specjalistycznych,
- opracowywanie ulotek, plakatów, gazetek ściennych,
- opracowywanie zdjęć, kolaży, filmów wideo,
- przygotowywanie wystaw.

Zaprezentowany moduł łączy kształcenie ogólne, filologiczne i technologię ochrony środowiska z myślą o rozwijaniu i doskonaleniu umiejętności językowych w zakresie języka kierunkowego jako języka specjalistycznego. Takie kształcenie interdyscyplinarne zapewnia nie tylko utrwalenie nabytej wiedzy specjalistycznej i języka, ale także ich umiejętne stosowanie w praktyce zawodowej oraz stwarza przestrzeń dla różnorodnej perspektywy kształcenia, w tym również dla koncepcji uczenia się przez całe życie.

W ramach koncepcji dydaktycznej modułu *Języki specjalistyczne – Człowiek i środowisko* realizowany jest podstawowy cel dydaktyczny umożliwiający:

- stosowanie nowo nabytej wiedzy językowej i specjalistycznej do rozwiązywania różnych problemów związanych z tematyką środowiska naturalnego,
- rozwijanie umiejętności uczenia się (studiujący nabywają wiedzy na temat strategii uczenia się promujących samodzielne uczenie się przez całe życie),
- kształcenie kompetencji informatyczno-medialnej. Koncepcja ta ma na celu wyposażenie przyszłych filologów w kompetencje przydatne w życiu zawodowym.

Moduł kształcenia *Języki specjalistyczne – Człowiek i środowisko* poprzez różnorodne wykorzystanie specjalistycznego języka kierunkowego pozwala podnieść atrakcyjność programu studiów, a studiującym pomaga w dużym stopniu pozyskać inteligentną wiedzę i rozwinąć sprawność komunikacyjną w zakresie ochrony środowiska naturalnego, prowadzącą do samodzielnego formułowania problemów i nabywania doświadczenia pomocnego w uzyskaniu i wykonywaniu przyszłego atrakcyjnego zawodu.

Bibliografia

- Colliander, P. i I. Zint-Dyhr. 2006. „Auslandsgermanistik – Inlandsgermanistik. Interferenz – Disjunktivität – Komplementarität”. *Deutsch als Fremdsprache* 43.1. 7–13.
- Colliander, P. 2007. „Auslandsgermanistik – Inlandsgermanistik. Interferenz – Disjunktivität – Komplementarität”. *Das Wort. Germanistisches Jahrbuch Russland*. 11–21.
- DGV Deutscher Germanistenverband. 2016. *Germanist/Germanistin. Informationen zu Studium und Beruf*. <http://www.germanistenverzeichnis.phil.uni-erlangen.de/isbgerm/aufgaben.html> [Dostęp: 03.01.2016].
- Jacoby, W. i O. Schwarz. 2015. *Die Grenzen der Erde: Über die Endlichkeit natürlicher Ressourcen*. Dinslaken Averbuch: AtheneMedia Verlag.
- Linne, G. i M. Schwarz (red.). 2003. *Handbuch Nachhaltige Entwicklung: Wie ist nachhaltiges Wirtschaften machbar?* Opladen: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Stroh, F. 1952/1985. *Handbuch der germanischen Philologie*. Berlin: Walter de Gruyter.

Wierlacher, A. (red.). 1980. *Fremdsprache Deutsch. Grundlagen und Verfahren der Germanistik als Fremdsprachenphilologie*. München: Fink Verlag.

Wierlacher, A. (red.). 1985. *Das Fremde und das Eigene. Prolegomena zu einer interkulturellen Germanistik*. München: Iudicium Verlag.